

Dr NOVO VUKOVIĆ

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У ЈАГОДИНИ

Б 821-93.09

VUKOVIĆ N.

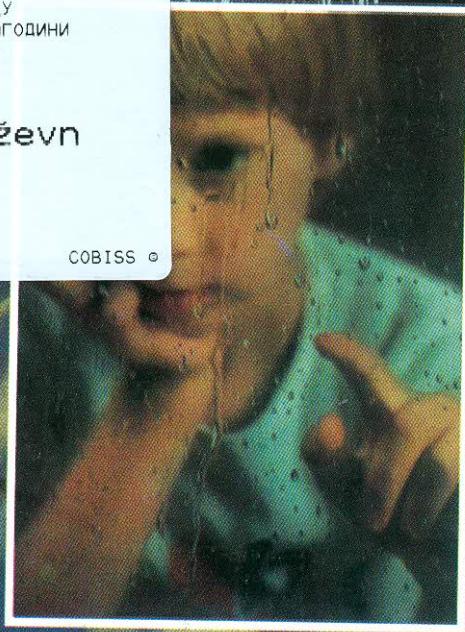
Uvod u književnost

82(02.053.2) 09

134755

COBISS ©

UVOD U KNJIŽEVNOST ZA DJECU I OMLADINU

УНИВЕРСИТЕТ
У КРАГУЈЕВЦУ

konstatovati i činjenicu da bitnu ulogu u afirmaciji dječje poezije u Hrvatskoj igraju omladinski časopisi "Bosiljak", "Smilje" i "Bršljan". U njima su sarađivali svi značajniji dječji pisci tog vremena; većina od njih nikad i nije objavila posebnu knjigu, tako da se njihova poezija (nekad i vrlo obimna) može naći samo na stranicama tih glasila.

Iako je u posljednje dvije decenije prošlog vijeka napravljen u hrvatskoj dječjoj poeziji određen pomak od didaktičkog ka estetskom smjeru, kod Harambašića, Krunoslava Kutena (1855–1894), Josipa Milakovića (1861–1921) i nekih drugih, ipak ta poezija nije izašla iz okvira prosječnosti. Ona nije imala neku figuru poput Zmaja kod Srba ili Levstika kod Slovenaca. Uticaj Ivana Filipovića, koji je bio pjesnik sasvim skromne vrijednosti, učinio je da većina stvaralaca nije imala snage da izade iz okvira poetike koja je na prvo mjesto stavljala instrukciju i moral. Ti pjesnici čak i kad su oponašali Zmaja, slijedili su više njegovu didaktičku nego fantazijsko-poetsku liniju.

JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ (1833–1904)

Jovan Jovanović Zmaj je prvi veliki dječji pjesnik na srpskokohrvatskom jeziku. Njegova poetska veličina je zasjenila i prethodnike i savremenike, tako da se stekao utisak da je on na tom planu samonikla pojava, iako nije tako. Po snazi i obimu svog djela, po njegovoj recepciji i po uticaju na savremenike i sljedbenike, on je pojava koja nema sebi slične u nas ni do danas.

Zmaja mnogi književni istoričari smatraju osnivačem naše dječje poezije. Ta ocjena ima, dakako, relativnu vrijednost. Zmaj jeste prvi pjesnik te vrste koji je široko otvorio vrata poeziji za djecu u književnosti, osiguravši joj dignitet i trajanje. Uz to, on je obilježio jednu epohu,

stvorio jednu pjesničku "školu", a u određenoj mjeri i utroput drugoj. Ipak, strogo istoriografski gledano, on je imao prethodnike, iako je njihov eventualni uticaj na njegovu poeziju bez značaja.

Kao što je poznato, Zmaj je u poeziji za odrasle značajna figura srpskog romantizma. Međutim, kritika toga vremena vrlo je nesaglasna u pogledu ocjene nivoa te poezije. Zmaj je imao, kako primjećuje Husein Tahmišić, "zagovornike, pristaše, zahvalnike, stroge sudije i neumoljive poricatelje".³² Međutim, njegova dječja poezija je neuporedivo bolje prošla. Ako se izuzmu Laza Kostić, koji u jednoj kontroverznoj knjizi izriče niz kritičkih primjedbi na račun nivoa i originalnosti Zmajevih dječjih pjesama,³³ i Bogdan Popović,³⁴ koji manje–više poriče dječje pjesništvo kao umjetnost, sva ostala kritika bezmalo daje tom pjesniku, kao tvorcu prve prave dječje poezije na srpskokohrvatskom jeziku, veoma visoku ocjenu. Čak i Ljubomir Nedić, koji je devedesetih godina izrekao sasvim nepovoljan sud o Zmajevom pjesničkom umjeću, izdvojio je dječje pjesme, konstatujući da je Zmaj "stvorio ovu vrstu poezije u nas i time zadužio srpsku školu i učinio uslugu srpskom podmlatku, najlepšu što mu je pesnik mogao učiniti".³⁵

Iz Zmajeve biografije valja izdvojiti nekoliko detalja koji donekle doprinose boljem razumijevanju određenih aspekata njegove dječje poezije. Zmaj je rođen u Novom Sadu. Tadašnja Vojvodina predstavlja sredinu koja je u kulturnom pogledu ispred Srbije i koja je kao takva mogla, kako primjećuje S. Ž. Marković, "da postane

³² H. Tahmišić, *Biti na putu*, Novi Sad 1971, 14.

³³ Kostićeva knjiga "O Jovanu Jovanoviću Zmaju" (Sombor 1902) je neka vrsta knjige–pamfleta, koja je sve do naših dana nailazila na različite ocjene. Ponovo je izašla 1984 (priredio Dragiša Živković). V. Laza Kostić, *Knjiga o Zmaju*, Beograd 1984, 133–144.

³⁴ V. 13. str. ove knjige.

³⁵ Lj. Nedić, *Zmaj*, Celokupna dela I, Beograd b.g., 83–84.

stvaralačko poprište i književnosti za djecu, jer ovaj književni vid je samo znak i plod duhovnog i literarnog bogatstva, a nigde i nikad nije bio njihov početak i uzor”.³⁶ Studirao je medicinu u Pešti. Izvanredno je vladao njemačkim i madarskim, pa je sa tih jezika i prevodio mnoge pisce, a neke je i prepjevavao. Prevodio je, takođe, i sa ruskog, francuskog, engleskog, poljskog, češkog i rumunskog jezika. Sve to govori o njegovoj bogatoj naobrazbi i činjenici da je književno vaspitan na evropskoj tradiciji. Najviše se inspirisao njemačkom poezijom. Jefto Milović, koji se studiozno bavio njegovim prevodilačkim radom, u tom smislu konstatuje: “Prenosio je s velikom ljubavlju na naše tlo one motive iz njemačke dječje književnosti koje je smatrao prikladnima za odgoj naše djece od ranog djetinjstva pa sve do omladinskog doba. Njemačke dječje pjesme “prekraja” je na svoj način (...). Rijetko se držao vjerno originala ...”.³⁷ Kao ljekar službovao je u više mjesta Vojvodine, tadašnje Srbije i u Hrvatskoj (u Zagrebu). Ta profesija je s jedne strane pojačala njegovu urođenu trezvenost i racionalnost, a s druge omogućila mu kontakt s širokim krugom djece raznih naših sredina. Uređivao je mnoge književne, dječje i humoristično-satirične listove i časopise: “Komarac”, “Javor”, “Zmaj” (po kojem je dobio i ime), “Žiža”, “Ilustrovana ratna hronika” i “Neven”, najpoznatiji dječji list naše kulturne prošlosti. Kratko rečeno: njegov stvaralački vijek bio je okrenut pisanju, publici i stvarima književnog života. Uz to, bio je srećno oženjen, otac porodice. Međutim, u jednom kratkom vremenu on gubi svu porodicu. Ta velika nesreća okrenuće sasvim njegovo poetsko interesovanje prema djeci. Istina, on je bio u duši dječji pjesnik, pisao je za djecu i prije nego je zasnovao vlastitu porodicu (svoju prvu dječju pjesmu napisao je kao

³⁶ S. Ž. Marković, n.d., 39.

³⁷ J. M. Milović, *Jovan Jovanović Zmaj i njemačka književnost* Titograd 1986, 12.

dvadesetpetogodišnjak), ali nije pretjerano u njegovoj porodičnoj tragediji tražiti jedan od vrlo jakih psiholoških motiva opsjednutosti djecom. Zmaj je umro u Kamenici (kasnije Zmajeva Kamenica).

Izgubivši, dakle, vlastitu porodicu (refleks tog tragičnog događaja inspirisao je njegov poznati ciklus “Đulići uveoci”), Zmaj je prenio svu svoju ljubav na djecu uopšte i riješio je da im ostatak života i svog pjesničkog stvaranja posveti, osjećajući da time ispunjava neki intimni dug. U često navođenim stihovima iz “Đulića uvelaka” on nedvosmisleno iskazuje to svoje osjećanje:

“Sad često u snu čujem
Dečice moje glas
De god je Srpče koje
Ljubi ga radi nas.”

Odista, Zmaj je svoju veliku ljubav prema djeci srećno sjedinio sa svojim pjesničkim darom i velikom energijom. Uređujući već pominjane listove i časopise, a posebno “Neven” (Novi Sad 1880–1898; Zagreb 1899–1901; Novi Sad 1901–1904), on je bivao često praktično sam, prihvatajući se svih uloga koje taj posao podrazumijeva: od urednika i glavnog saradnika, do prevodioca, ilustratora i distributera. On je znao šta “Neven” znači za duhovne potrebe ondašnjeg mладог čitaoca, kome je često predstavljao i jednu lektiru, pa je žurio da svaki broj završi na vrijeme, ispunjavajući kako je znao i umio sav “prazan prostor”, što je, uz profesionalne obaveze, bilo više nego teško.

Kad smo već kod “Nevena”, valja imati na umu da je taj list postao izuzetno popularan,³⁸ “jedna mala legenda u historiji naše publicistike za decu”. U tom listu Zmaj je objavio najveći dio svojih dječjih pjesama. Među čitaocima tog lista nalazila su se i mnoga buduća velika imena srpske kulture i književnosti, pa i Jovan Skerlić,

³⁸ V. H. Tahmišić, *Biti na putu*, Novi Sad 1971, 20.

koji je svoje dječačko oduševljenje i poštovanje prema tvorcu "Nevena" sažeo u riječima: (Zmaj je) "voleo decu, ne suvo pedagoški, no očinski, srdačno i toplo, i za njih i o njima ispevao je veliki broj pesama, najlepše dečje pesme u srpskoj književnosti, gde su velike istine ljudske i blagorodna čovečanska osećanja kazivana pristupačno, lepo i prosto."³⁹

Osim u "Nevenu", Zmajevu dječju poeziju treba tražiti i u zbirkama "Čika Jova srpskoj deci" (1896), "Prednevenče" (1898), "Međnevenče" I, II, III (1899–1901), "Čika Jova srpskoj omladini" (1901) itd. Kad se uzme u cijelini, u pitanju je obiman opus od oko dvije hiljade pjesama, prepjeva i prevoda. Taj impozantni broj rezultat je, najvećim dijelom, Zmajevih poetskih inspiracija, ali jednim dijelom i već pominjanih uslova u kojima je stvarao. Ti uslovi silili su pjesnika da ne rijetko stvara na brzinu, da bi list na vrijeme stigao do čitalaca, a to je vodilo ponekad do površnog stihotvorstva i poetske oseke.

Bilo je pokušaja da se rekonstruišu osnovne poetičke linije Zmajeve dječje poezije. Čini se da je to teško, prije svega zato što se radi o jednoj veoma obimnoj, umjetnički nejednakoj i poetički inkohherentnoj poeziji. U pokušaju te rekonstrukcije S. Ž. Marković uzima kao relevantne dvije Zmajeve pjesme, objavljene u "Nevenu".⁴⁰ Prva od njih napisana za prvi broj tog lista, nosi naslov "Pozdrav deci", programskog je karaktera i dopunjavana je u kasnijoj verziji (prilikom pokretanja lista "Radovan"). Ona je deklarativna i relativno precizno saopštava Zmajev poetski program:

"Biće zbilje i pouke
Krepite se njom,

³⁹ J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1914, 298–310.

⁴⁰ V. S. Ž. Marković, n.d., 41–45.

*Biće hrane duhu vašem
Srcu mlađanom.
Biće pesme i popevke
Širite im glas,
Biće igre, biće šale
Za odmora čas'*

Dakle, dječja poezija, po Zmaju, treba da bude pjesnička sinteza *zbilje, šale, igre i pouke*. Akcenat je podjednako stavljen na sve pomenute komponente. Druga je poznata "Pesma o pesmi". Zmaj je u njoj iskazao neke svoje opšte poglede na poeziju i njenu funkciju: ona mora biti iskrena i plemenita, mora govoriti istinito i ne smije se zadovoljavati pukom artificijelnošću.

Jasno je već na prvi pogled da se u pomenutim pjesmama, pored čisto poetskog, ispoljava i didaktički princip. Taj princip, preuzet iz evropske i domaće tradicije, Zmaj nije napuštao u toku cijelog svog stvaralačkog vijeka. "Kroz mnoge njegove pesme se oseća", kaže Živan Milisavac, "da to govori zabrinut rodoljub, nežan otac i savestan lekar."⁴¹ Ima čak jedan, srećom nevelik, broj njegovih pjesama (oko tridesetak) koje, zapravo, i nijesu ništa drugo do obični stihovani savjeti. To su pjesme tipa "Posekla prst", "Sadi drvo", "Čistoća je pola zdravlja", "Prekomernost", "Učimo se" itd. Kao ljekar – on daje niz zdravstvenih i higijenskih savjeta, kao roditelj i pedagog – on daje praktične, iskustvene i moralne pouke i primjere, nastojeći da dijete spremno uvede u svijet odraslih.

Ipak, Zmaj je daleko od toga da pouku pretvara u dogmu. Ako se izuzmu pjesme čisto didaktičkog tipa, a njih je jedva jedan do dva procenta, sva ostala njegova poezija nije u sjenci pedagoških ambicija. To, naravno, ne znači da u njoj nema uopšte pouke; ima je, ali je data sa mjerom i na način koji bitnije ne opterećuje estetsku

⁴¹ Ž. Milisavac, *Zmaj*, Beograd 1954, 195.

dimenziiju.⁴² Zmaj je dobrom dijelom veliki dječji pjesnik i zato što je njegova poezija nadvladala i podredila didaktički princip. Shvatajući da ta poezija mora da zadovoljava neke druge potrebe dječjeg svijeta i da ga ispunjava ljepotom, on je zasuo dječju publiku spontanim, jednostavnim i nepretencioznim stihovima, oslonjenim na duboko poznavanje djeteta i njegove prirode. Zmaj je, odista, ako se to uopšte za pjesnika može reći, u dječjoj poeziji bio realista; nije volio da stvara, kako kaže Sima Cucić, "imaginarnе dečje tipove koji nemaju nikakve veze s pravom decom".⁴³ Istančan posmatrač, odličan poznavalac dječje psihe, ljekar po struci, on nije volio da izmišlja i konstruiše i nije mogao zapadati u neke notorne zablude u vezi sa djecom, kao što su to činili neki njegovi prethodnici i kao što će to činiti njegovi epigoni.

Zmajeva poezija je široko zahvatila dječji svijet od "vrha do dna", sve uzraste, sve tipove, interesovanja i strasti, različite životne sredine i socijalne okolnosti, različite relacije tog svijeta unutar njega samoga i prema okruženju. Ta poezija je sa rusovskim zanosom nastojala da uspostavi pravedniju vrijednosnu hijerarhiju života, u kojoj će djetinjstvo zauzeti svoje pravo mjesto. "Djecu kao periferan društveni sloj građansko-patrijarhalnog i ruralnog društva Zmajeva dječja poezija stavila je u

⁴² Ima, međutim, i ocjena koje Zmaja kao dječjeg pjesnika stavljuju na ravan pedagoško-pragmatičkog modela pisanja, i to skoro u cjelini. Po tim ocjenama Zmaj je rijetko kad uspijeva da prevaziđe pomenuti metod i da ponekom svom pjesničkom tekstu da psihološku i fantazijsku dubinu, što čini danas tu poeziju, u velikoj mjeri, nereceptibilnom. (V. Dr Joža Pogačnik: Zmaj – "Pera kao doktor", Detinjstvo 1983, 1–2, 71–82). Čini nam se da je takav sud preoštar i samo djelimično ispravan, tj. tačan u odnosu na onaj dio Zmajevog dječjeg pjesništva koji zaista ima u prvom planu pouku, ali koji je u odnosu na njegov opus veoma mali. Uostalom, taj dio Zmajevog pjesništva nije ni u njegovo vrijeme ostvarivao bitniju komunikaciju sa dječjom publikom.

⁴³ Cucić, *Iz dečje književnosti*, Novi Sad 1951, 42.

središte svoga književnog interesa potvrđujući njihov svijet i njih osobno kao mogući književni motiv i relevantnu publiku", kaže J. Skok.⁴⁴ Zmaj je pjeval, nema sumnje, o djetinjstvu jednog vremena i prostora, ali, istovremeno, i o djetinjstvu kao univerzalnom fenomenu. Zahvaljujući tome njegova dječja poezija je neprestano životna i aktuelna.

Zmaj nije idealizovao djecu. Nije zatvarao oči pred manama dječjeg svijeta, što su, inače, činili ne samo pojedini pisci nego i cijele epohe. Prvi put kod nas sa njegovom poezijom na scenu stupaju i, uslovno rečeno, "rđava" djeca. Likovi iz te kategorije dјeluju veoma životno i često nezaboravno, jer pored duhovito datih specifičnosti imaju i jedan kvantum opštosti i ponavljaju se, u nekoj varijanti, u svakoj dječjoj generaciji. Pura-Moca, Materina maza, Leni Gaša i mnogi drugi likovi tog tipa zrače s jedne strane istinom o djetinjstvu, a s druge – nekim posebnim šarmom, koji dječji nestašluci po pravilu imaju.

Razbijši iluziju o djetetu kao savršenom biću, Zmaj nije pošao linijom preoštре kritike i negacije vrijednosti.⁴⁵ Naprotiv, reklo bi se da on i o takvoj djeci pjeva s toplinom i da ne zaboravlja da i ta djeca nijesu to manje zato što su ekscesivna i nesocijalizovana. Razmaženo dijete, npr., jeste često pravi mali porodični tiranin, ali je ipak dijete. Pura-Moca je vaspitno zapušten, uz to nalazi se u onom uzrasnom periodu kad postoji realna opasnost da će krenuti lošim životnim putem, ali o njemu Zmaj pjeva sa simpatijom i nekom posebnom starateljskom

⁴⁴ J. Skok, *Uz intimni izbor Zmajeve antologische pjesme "Vetar"*, Detinjstvo, 1–2, 1983, 16.

⁴⁵ Postoje i nešto drugčije procjene Zmajevog stava o toj kategoriji pjesama. S. Ž. Marković smatra da je pjesnik "bio do izvesne mere nepravičan prema dečjoj prirodi, jer je dao negativne osobine dece kao urođene i nepopravive". S. Ž. Marković, *Zapis o književnosti za decu*, Beograd 1970, 55.

brigom, dajući tom liku jednu posebnu tipičnost i kolorit. Bez obzira na činjenicu da se mane djece eksponiraju bez ublažavanja i bez predrasuda, čitaoca ni jednog trenutka ne napušta osjećanje da je to poezija puna ljubavi i implicitnog optimizma, odnosno poezija primjerena jednom svijetu pred kojim je budućnost.

Zmaj je bio sjajan opservator. Međutim, ni psihološka dimenzija mnogih tipičnih dječjih situacija, onih koje se tiču djeteta u igri, u školi, u krugu porodice, u kontaktu sa životinjama itd., nije mu izmicala. Recimo, u mnogim pjesmama on pjeva o predškolskom djetetu, o njegovom spoljašnjem i unutašnjem svijetu, o nekim, moglo bi se reći, ontološkim specifičnostima tog uzrasta. Takve su, npr., njegove pjesme "Mali konjanik", "Svud po kući", "Pera kao doktor" itd. On u tim pjesmama pokušava da pronikne u suštinu fenomena ige, u njeno značenje za djetete.

Uzmimo kao primjer "Malog konjanika", tu, kako Stevan Raičković reče, "najviše puta izgovorenu pesmu u našem narodu."⁴⁶ Dijete je zajahalo stolicu i zamišlja da jaše konja ("Điha, điha četr' noge, /sve četiri krute" itd.). Na samo djeci svojstven način Zmajev mali "konjanik" se sa strašću i zanosom uživio u ulogu koja podrazumijeva potpuno preoblikovanje stvarnosti. Obični predmeti pokućstva i sav taj suženi interijer prevedeni u sferu fantazije dobijaju i nov vid i posebnu ljepotu. Stolica postaje povod za maštanje i mogućnost ispunjenja jednog sna. A taj je san lijep, kao što je, gledan sa strane, očima pjesnika, lijep i mali sanjar, kad u zanosu poletne mašte i ritma plovi putevima jedne iluzije.

Sličnu psihološku osnovu ima i pjesma "Svud po kući", u kojoj mala junakinja, u zanosu preoblikovanja predmeta i karakterističnoj igri zamišljanja, gubi osjećaj vremena i realnosti. Ona uporno, motivisana nekim samo

djeci razumljivim potrebama, pretvara šešir u čizmu. Takva je i ona djevojčica, u pjesmi "Pera kao doktor", koja sa svom ozbiljnošću, prijavljuje "doktoru" bolest svoje lutke. Očigledno je, dakle, da je Zmaj pronicao u psihološke osnove igre, te "umjetnosti djece", tretirajući je kao "eliksir" pomoću kojeg dijete oživljava, antropomorfizira i oplemenjuje svijet oko sebe. Danas, iz perspektive nagomilanog iskustva koje je dječja poezija asimilirala, može se sve to činiti i ne mnogo bitnim, ali u vrijeme rađanja te vrste poezije u nas, bila je to velika stvar.

Krug Zmajevih pjesničkih motiva izuzetno je velik. Ipak, daju se uočiti odredeni motivski blokovi, koji se, istina, ne javljaju u čistom obliku, nego u međusobnom preplitanju i interakciji. Tako su, pored već pominjanih motivskih blokova koji se odnose na tzv. mane dječjeg svijeta i na igru, u Zmajevoj poeziji prisutni i patriotski, socijalni, etički, religiozni i humoristički motivi, kao i motivi životinjskog svijeta.

I dok Zmajeva patriotska dječja poezija, ponikla na aktuelnostima onog vremena ("Guslar i deca", "Ja bih bio", "To bi bio raj" itd.) ima uglavnom ograničen domet i značaj, socijalne dječje pjesme doimaju se doživljjenje i nose univerzalnije implikacije. Brojne su pjesme tog tipa: "Ima", "Sirotinjski jadi", "Opštinsko slušće", "Segrt Ika", "Obed u kući siromašne udovice", "Mali Đuka" itd. Možda ova posljednja i najilustrativnije predstavlja Zmajev opšti pogled na problem neumoljivih socijalnih razlika čije su žrtve djeca. Njegov mali Đuka je siroče koje poslužuje po tuđim kućama. Cijelo "bogatstvo" mu je jedan iskrpljen kaput, za koji i sam kaže da je "prava bruka". No uprkos skoro tragičnoj poziciji tog djeteta, koje je već na početku životnog puta suočeno sa siromaštvom i poniženjem, pjesnik ne ide u vode sentimenta i melodramatike, nego ukroćuje emotivni ton i svog junaka nadahnjuje nekom vrstom borbenog optimizma:

⁴⁶ S. Raičković, *Pohvala jednoj Zmajevoj pesmi*, Detinjstvo 1-2, 1983, 32.

“Pak se uzda, pak se nada

I savlada trista jada,

Niti plače, niti kuka

Mali Đuka.”

Ipak jedan taman utisak zasjenjuje čitaoca, jer socijalna nepravda je nešto što najteže pogada dijete. Taj univerzalni problem djetinjstva nije mnogo korišćen kao motiv poezije. “Zmaj je baš time razvejao još jednu zabludu” veli S. Cucić. Zatim nastavlja: “Naime, još se nalazi na mišljenje da deca treba da se u književnosti nalaze u nekom začaranom krugu, sasvim izolovana, daleko od svakidašnjice”.⁴⁷

Ni pjesme iz kruga etičkih i religioznih motiva, uglavnom, ne idu u bolji dio Zmajevog dječjeg pjesništva. Sa izraženom poukom, one dociraju i naglašavaju distancu pjesnik – dijete. Njihove teme su opšteg tipa (“Laž”, “Opomena”, “Sreća” itd.). Pjesnikova dobronamjernost u njima nije mogla da nadoknadi nedostatak spontanosti i pravog poetskog nadahnuća. Interesantno je da su pjesme sa religijskim motivima veoma brojne,⁴⁸ a osim toga da se ti motivi često kombinuju sa socijalnom tematikom, što indicira pretpostavku da je Zmaj vjerovao u postojanje neke više, kosmičke ili božanske, pravde.

Humor kao kategorija bio je veoma blizak Zmajevom stvaralačkom senzibilitetu. Istina, njegova racionalna priroda diktirala je jedno fino osjećanje mjere u svakoj, pa i u toj sferi. Ipak, broj pjesama u kojima ima humorističkih tonova je velik. Međutim, mnogo je manji broj onih pjesama u kojima je osnovni motiv humorističkog tipa. Uz to, takve pjesme često, strogo uzeto, i ne moraju se smatrati dječjim (“Ciganin hvali svoga konja”, “Čemer deka, pelen baka”, “Buha i muha”,

“Mačak ide mišu u svatove”, “Pesma o Maksimu” itd.). Ipak te pjesme su bezrezervno prihvaćene od mlađih, a neki njihovi elementi, kao što ćemo vidjeti kasnije, ukazivali su na trendove kojima će poći moderna dječja pjesma.

Mnogo prostora u svojoj dječjoj poeziji Zmaj je posvetio životinjskom svijetu i odnosu tog svijeta i djece. U grupu tih pjesama idu one na temu prirode uopšte (“Zima”, “Proleće”, “Zima beži” itd.). Svijet domaćih i šumskih životinja je humaniziran, dat ne rijetko u humorističkoj projekciji i bez tajanstva i neobičnosti. To je blizak i djeci drag svijet, koji je, inače, čvrsto integriran sa ljudskim. Iako je pokazivao dosta duha u slikanju životinjskih jedinki, Zmaj ipak nije dublje obasjao njihovu prirodu, niti je ostavio mnogo uspjelijih životinjskih portreta. Neke od tih pjesama se po strukturi približavaju basni (“Pačja škola”, “Patak i žabe” i dr.). Dobar broj tih pjesama je uspio da uhvati ponešto od ljepote i privlačnosti tog djeci bliskog svijeta i da odoli vremenu (“Čvorak”, “Veverica”, “Vrabac”, “Zeka, zeka iz jendeka”, “Buba Mara”, “Buha i muha”, “Dete i leptir” itd.).

Ranije smo konstatovali da je Zmaj stvarajući jednu poetsku školu istovremeno utro i put novoj. Dužni smo da tu konstataciju pobliže objasnimo. U srži, uslovno rečeno, poetike nove škole stoji i nekoliko stavova i načela koji su veoma aktuelni u jednom dijelu Zmajeve poezije. Prije svega radi se o dva stava: stavu da su igra i fantazija osnovne pokretačke sile dječjih aktivnosti i stavu da je humor jedan od najbitnijih atributa dječjeg odnosa prema svijetu.

Već smo govorili o tome da je Zmaj bio svjestan velikog značaja igre kad je u pitanju dječji svijet. Pominjali smo i njegove zasjeke u psihološku osnovu dječje igre, u potrebu djeteta da kroz igru nadograđuje i obogaćuje stvarni svijet u kom živi. Slikajući djecu u igri,

⁴⁷ S. Cucić, n.d., 48.

⁴⁸ S. Ž. Marković navodi da skoro četvrtina Zmajeve pozije “nosi u sebi religiozni prizvuk”. Vidi n.d., 49.

Zmaj je osjećao da ih slika u njihovom pravom elementu: kad razdragano uzvikuju "Ahaha, adada!" ("Ahaha") ili "Điha, điha!" ("Mali konjanik"), kad se sva predaju žaru i dinamici sankanja ("Na ledu"), kad se prerušavaju i imitiraju svjet odraslih ("Nikola", "Mali Jova", "Pera kao doktor") ili kad se ljute zbog neprihvaćenog poziva na igru ("Neće mačka da se igramo"). U svom pjesničkom postupku Zmaj je išao i dalje, ne zadovoljavajući se samo slikom djeteta u igri i posmatranjem sa distance, već prepuštajući i ritam svog poetskog kazivanja ritmičkoj fizionomiji dječijih igara⁴⁹ i smjeloj kombinatorici riječi. Takav odnos prema poetskoj materiji dao je, možda, pjesme koje su se najviše približile poeziji naših dana. Ipak, Zmaj je i kad je igra u pitanju ostajao u granicama racionalne kontrole, plašeći se da ne povrijedi mjeru stvari.

Strogo vođenje računa o principu mjere još više se osjeća kad je u pitanju poetska fantazija. Niz Zmajevih pjesama ubjedljivo pokazuje dar fantaste, koji nekako stidljivo proviruje iza rezona građanina i pedagoga ("Strašne priče", "Pesma o Maksimu", "Kad bi" itd.). Na primjer, svoju maštarsku zahuktalost u pjesmi "Kad bi" on nekako naglo i neprirodno završava mudrijaškom opomenom, kojom dijete, duboko u duši, ne može biti zadovoljno ("Kad bi... / al'što ne mož'biti / O tom nemoj govoriti!"). Ili: u "Pesmi o Maksimu" – u inače poučnu koncepciju nehotično se uvukla bajka i zasjenila svojom ljepotom pjesnikovu pedagošku satiru. Riječi – varke, kao što su "laždipaždi", "bilbiliti" itd., svojim zvučnim nabojem pokreću imaginaciju, a igre smisla iapsurda izazivaju smijeh. Sve je u toj didaktičkoj zamisli odjednom ispalо kao u najboljoj nonsensnoj pjesmi iz

⁴⁹ A. I. Spasić je rekao da je Zmaj svoju dječju poeziju ispjевao u ritmu "koraka, školice, jelečkinja – barjačkinja, skrivalice i zagonetke" (*Svet djeteta i poezija za decu*, Izraz, 8–9, 1963). Cit. prema M. Crnković, *Dječja književnost*, Zagreb 1967, 96.
100

našeg vremena, a pedagoški efekat ostao je da se pamti, ili ne pamti, kao nevažan nusprodukt.

Svakako nije slučajno što se smjelije fantazme u Zmajevoj poeziji javljaju u pretežno humorističkoj funkciji, jer potiskivanje fantazije u humor, znači i izvjesno distanciranje od nje. Neki teoretičari smatraju da se fantastika i humor isključuju, odnosno da je humor smrtni neprijatelj fantastike.⁵⁰ M. Danojlić, vjerovatno s pravom, primjećuje da "nema ni jednog zabranjenog ploda imaginacije što ga Zmaj kao dečji pesnik nije okusio", ali, dodali bismo, uvijek svjestan da je u pitanju donekle "zabranjeno voće".

Humor je sigurno kategorija prema kojoj je, inače oprezni, Zmaj pokazivao najmanje suzdržanosti; u velikom broju njegovih dječjih pjesama prisutno je humorno osjećanje svijeta. Iako smijeh u tim pjesmama ne narasta do bučnosti i gromoglasnosti, on je ipak svuda tamo gdje su djeca, manifestujući tako spontanu radost i neobuzdanu ekspanziju života. Najviše prostora zauzima onaj tip koji nastaje iz dječjeg bezazlenog i naivnog reagovanja u kontaktu sa tzv. "ozbiljnim stvarima" ovoga svijeta, ali na krajevima te inače bogate skale nalaze se i oni tipovi koji se dodiruju sa groteskom i satironom.

Služeći se ponekad epigramskom formom i tehnikom sličnom tehniči vica, Zmaj pokazuje lijep smisao za poentu i efekat. Bliskost nonsensu i korišćenje maštovitih apsurda čini pojedine njegove pjesme pravim obrascem modernog pjesničkog nastojanja da se objedine fantazija, igra i smijeh. Poziv na maštarsko kombinovanje i pretpostavke u kojima se realni svijet okreće tumbe (npr.: "Kako bi to stajalo / Kad bi čovek zreo / Najedared seo / Na drvena hata ..." ili "Kad bi Dunav bio vreo" itd.) pogoduje akumuliranoj dječjoj veselosti i njihovom osjećanju nedovoljnosti jednog jedinog obrasca svijeta

⁵⁰ V. L. Vax, *L'art et la littérature fantastiques*, Pariz 1970, 14–16.

⁵¹ M. Danojlić, n.d., 76.

kakav im se nudi. Zmajevo "Kad bi jelen imo krila" ili "Žaba čita novine" izraz su istog onog poetsko-fantastičnog mentaliteta kao i Vitezovo "Kad bi drveće hodalo" ili "Krava čita novine", mentaliteta koji je ostavio trag u šaljivim narodnim pjesmama.

Izvjesne Zmajeve šaljive pjesme, koje se, iako nenamijenjene djeci, s dosta prava vezuju za dječju književnost, spajaju u sebi elemente humornosti, fantazije i igre. Takva je, npr., popularna pjesma "Ciganin hvali svoga konja". U centru pjesme je, kao specifičan obrazac optimizma, simpatični Ciganinov lik, ostvaren kroz hiperbolični iskaz kojim se, na uobičajeni vašarski način, izvikuje reklama. Ali, kako to u takvim situacijama često biva, to reklamiranje robe gubi praktični smisao i, kao u ovom slučaju, postaje čista igra i opšta zabava koja svog tvorca uzdiže u sfere nadahnute improvizacije, odnosno u samu umjetnost. Zmajev Ciganin ne hvali da bi prodao, ili bar ne samo zato. Možda u početku to on i čini, ali pod pritiskom mašte i neke unutrašnje stvaralačke potrebe on se ne zaustavlja u granicama vjerovatnog i mogućeg, već zalazi duboko u polje čuda, gdje se prvobitni cilj zaboravlja i svaki praktični smisao prevazilazi.

Priroda Ciganinove reklame je ne samo hiperbolična nego, često, i amfibolična. Prikrivena amfibolija, kao neka vrsta specifičnog bumeranga za naivne, prožima mnoge stihove u toj pjesmi, tako da se ona doima i kao svojevrsna pjesnička zagonetka, sastavljena od dvije podjednako lijepa ravni. Pjesma se završava onim sjajno izmaštanim prizorom utke između Ciganinovog konja i oluje. Bez obzira na činjenicu da se radi o izmišljenoj utakmici, Ciganin, kao svaki onaj ko poznaje zakone dobre priče, pazi na mjeru i pravi trku ravnopravnom i dramatičnom. Iz Ciganinove u čitaočevu fantaziju prenosi se kristalno jasno cijeli taj prizor, i on (čitalac) "vidi" kako se poljem povijaju pljusak i Ciganin na konju, kako se pljusak praktično zalijepio na konjske sapi, i emotivno i navijački se uživljavaju u spektakularni dvoboju. Pjesma je

ingeniozno završena poentom o mokrom repu, koja najefektnije odslikava tek minulu trku, a, s druge strane, unosi, poslije privremenog zatišja, novu varnicu smijeha. Dakle, i pored arhaičnog vašarskog okvira,⁵² ta pjesma zrači modernim duhom i neprolaznom ljepotom.

Prema svemu iznesenom ispada da skoro svi elementi tzv. nove poetike (uslovan izraz) postaje u određenoj mjeri i formi u Zmajevom pjesništvu. Naravno, ne treba stvari dotjerati dotle da Zmaja smatrano apsolutno modernim dječjim pjesnikom, u današnjem značenju tog pojma. Elementi nove poetike nijesu u njegovoj poeziji dovedeni do nivoa koji bi bio dominantan, koji bi se mogao prihvati kao pjesnički *credo*; raspršeni u ogromnom opusu, oni bljeskaju poput rijetkih minerala, podsjećajući uvijek, i iznova, da je veliki pjesnik, u izvjesnom smislu, anticipirao puteve današnjeg pjesništva za djecu.

Nesumnjivo je da veliki dio Zmajeve dječje poezije živi i da Zmaj i danas ostaje među najomiljenijim dječjim autorima. Stvarajući svoju poeziju na prevlađivanju okoštalih principa racionalnosti i vaspitanja i na onoj narodnoj pjesničkoj tradiciji koja apostrofira fantaziju, humor i naivu, on je istinski utemeljio jedan vid književnog stvaranja kod nas. Zmaj je svojoj dječjoj pjesmi podario veselost i lakoću, intuitivno naslućujući, kao i dobri narodni pjesnici, kakvu poeziju djeца žele. Zato je, da se poslužio riječima J. Skoka, "do danas ostao najingeniozijim pjesnikom naših djetinjstava".⁵³

⁵² Nešto opširnije o problematici odnosa tradicionalnog i modernog u Zmajevom dječjem pjesništvu pisao sam u svojoj knjizi *Ogledi iz književnosti*, Nikšić 1984, 91–99.

⁵³ J. Skok, n.d., 17.